

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.

(Hetedik közlemény.)

XVII. Stuttgart. a) A *múzeum* fegyvergyűjteménye részint szét van szórva az egyes történelmi korszakok régiségei között, részint pedig mint dekoratív anyag van alkalmazva. Az általános hadtörténelmi anyagból ki kell emelnünk a gomadingeni hallstadti korú leletet, egy arannyal berakott markolatú kardot, egy ugyane korból származó ezüsttel kivert sarkantyút, egy vas kardot széles ezüst hüvellyel, mely egyiptomi alakok képeivel van kiverve, több kelta vas kardot, lándzsát és fejszét s két feltűnő kicsiny bronz kengyelt a phallheimi leletből. Az antik kor emlékei közül mint nagy ritkaságok feltűnnek a görög és római bronz, vas és ezüst maszkok, mint a sisak első kezdetei.

Majd a számszerűak, hat teljes vértet, köztük egy Maximilian-rüstung egy emberarcot utánzó sisakkal a XVI. századból, modell- és apró hírlövő-taracok, díszpallosok, szokatlan nagy zablák a XVI. századból s egy revolver-rendszerű mordály tíz csővel, a XVIII. századból.

A magyar vonatkozású emlékek a következők:

1. *Gyalogsági álló pajzsok* (tíz darab) a XV. századból. Mátyás fekete seregének már a budapesti és bécsi múzeumokból ismert felszereléséből látszanak származni. Kettőnek közepén M. minuskulás monogramm.

2. *Szablya* (két darab). Magyar. XVII. század.

3. *Buzogány* (három darab). Kettő gerezdes a XVII. s egy tollas a XVI. századból.

4. *Fokos-balta*, melynek éle bárdszerűleg kiszélesedik s fokának tüskéje van. XVII. század.

5. *Hegyes törkard*, arannyal kivert markolattal. XVI. század.

6. *Lobogó*, selyem damasztszövetből, arannyal hímzett magyar motívumú virágokkal díszítve. Egyik oldalán címer, mely vágatató lovast ábrázol. Fent félhold és csillag, felette püspöksüveg. A másik oldalán a boldogságos Szűz képe s az 1672. évszám és D. P. S. F. L. betűk vannak hímözve.

b) *Képtár*. (*Kgl. Museum der bildenden Künste*.) 1—4.

Olajfestmény (négy darab). *Courtois Jacquestől*. Csataképek magyarok és törökök között. A XVII. századi magyar hadi viselet és fegyverzetre jellemző (403., 413., 414. és 436. sz.)

5. *Csatakép*. Olajfestmény *Haeberlin Carltól*. Sándor württembergi herceget ábrázolja a péterváradai csatában. (668. sz.)

6—7. *Csatakép* (két darab) *Rugendas Philiptől*. Magyar alakokkal. Festőjük Magyarországon is élve, előszeretettel festette korának festői magyar hadi viseletét. (574. és 589. sz.)

XVIII. **Strassburg**. Az ottjártamkor rendezés alatt álló városi múzeumban római lándzsák, római vas sisakon és pajzsdudoron kívül kora középkori vas bárdok, frank kések s XI—XV. századbeli egyenes vas kardok és alabárdok is találhatóak, melyekhez egy nyílcsúcs-sorozat s egy gazdag sarkantyú-sorozat csatlakozik. Az aránylag csekélyszámú anyagban is találkozunk mindamellett magyar emlék. Így találunk ott egy XVII. századbeli egyszerű fekete bőrhüvelyű szablyát, két XVI. századbeli sarkantyút, melyek közül az egyiknek szára szokatlan hosszú s gombja tüskével bír és végül egy rézmarkolatú kurta kardot, melynek pengéjén egy Trenk-féle pandúr alakja és a PANDVR szó van bevésve.

XIX. **Párizs**. a) *Musée d'Artillerie*. Kétségtelen, hogy a párizsi, úgynevezett „tüzérségi múzeum“ a világ legnagyobb, legbecesebb és legtanulságosabb fegyvermúzeuma. Bizonyára minden történészre felemelő hatással van, ha a régi hadi lobogók százaival díszített hatalmas csarnokokban, lovaikon ülve, a középkori páncélos vitézek egész csapatait pillantja meg. És igaza van a katalógus bevezetésének, amidőn azt mondja, hogy nincs múzeum, ahol a XV. századtól kezdve minden támadó és védő fegyver oly teljes sorozatokban, annyira hézag nélkül volna képviselve, ahol annyi fegyverzet és felszerelés volna csoportosítva, amelyek egy és ugyanazon időből valók, de annyira különböznek a díszítés és a forma tekintetében és a lángeszű fegyverművészek egyéni tehetségeinek oly változatoságát tüntetnék fel.

Hogy mindezeket megérthessük, ismernünk kell a múzeum fejlődésének rövid történetét: *Humiéres* herceg tábornagy, a tüzérség nagymestere, 1684-ben fölhatalmazást nyert XIV. Lajos királytól, hogy a Bastille termeiben elhelyezze az akkor használatban volt ágyúk mintáit, a fiatal tüzértisztek oktatása céljából.

Díszes szekrényekben helyezték el a mintákat, melyeket buzgón gyűjtöttek. De 1694-ben Maine herceg, majd ennek fia lettek *Humiéres* tábornagy utódai és ezek az új intézménnyel mit sem törődtek.

1755-ben a grand-maitre tisztséget megszüntették. Idősb Vallière tábornok, első tüzérségi felügyelő, a fegyvertárba vitetett néhány régi fegyvert és vértzetet, melyek vidéki fegyvertárakból kerültek ki. Új mintákat készíttetett és a múzeum anyagáról leltárt készíttetett. Ez az érdekes okmány a múzeum létezésének első hivatalos bizonyossága.

A gyűjtemények oly szűk helyre voltak szorítva, hogy nem terjeszkedhettek. Ifj. Vallière és Gribeauval tábornokok buzgalma és odaadása dacára nem sikerült a helyiség megnagyobbitását vagy megváltoztatását célzó terveiket keresztülvinni, míg végül *Gribeauval* tábornok, aki 1765-ben készítette azokat az ágyúkat, melyek a köztársaság és császárság hadjárataiban működtek és 1825-ig maradtak használatban, 1776-ban a tüzérség első felügyelőjévé neveztetett ki. Ő aztán nagy tehetségét teljesen ennek az intézménynek szentelte.

Gribeauval ismételt kérései folytán *Rolland*, a tábornok titkára, a tüzérségi főfelügyelőség irodafőnöke, 1788 szeptember 6-án a fegyverminták és hadigépek mintagyűjteményének s a leendő tüzérségi múzeumnak igazgatójává neveztetett ki. Az intézet csakhamar jelentékenyen megnagyobbodott. Programja felölelte a mult és a jelen minden hadiszertét, a régi és a használatban levő ágyúk gyűjteményét és mindazon terveket, melyeket a feltalálók az államnak felajánlottak.

Az öntődék, fegyvergyárak és kohók igazgatói utasítottak, hogy az illető szolgálatban alkalmazott gépekről készítsenek redukált mintákat, Párizsban műhelyt rendeztek be, mely a nevezett telepek ügkörén kívül eső mintákat készítette el.

Gribeauval tábornok erélyes vezetése alatt ezen intézkedések csakhamar meghozták a várt eredményt. A legnagyobb gonddal készített mindennemű minták tömegesen érkeztek Párizsba és a régi fegyverek gyűjteményének kiegészítésére használtattak fel.

A múzeumnak ez a virágzási korszaka nemsokára megszakadt. Az 1789-i forradalom idején, július 14-én a tüzérségi fegyvertárat elpusztították és a gyűjtemények majdnem teljesen megsemmisültek.

Gribeauval nem érte meg alkotásának illetén pusztulását. Két hónappal a Bastille ostroma előtt, 1789 május 7-én meghalt.

De ez a csapás sem csüggesztette el a tüzérséget, 1790-ben a nemzetgyűléshez emlékiratot intézett, melyben az elvesztett gyűjtemények és az oly szép fejlődésnek indult múzeum helyreállítását kérte. Az emlékiratot azonban nem vették figyelembe. A munka csaknem teljesen szünetelt s csupán a párizsi műhely dolgozott, de erélytelenül, mert Gribeauval már nem működött.

Az 1791-től 1794-ig terjedő időszakban a fegyvergyárak alig győzték a hadseregek szükségletét fedezni. A harácsolási rendszer, melynek minden jó volt, a fegyvertárakba mindenféle fegyvert és felszerelési tárgyat összehordott, melyeknek viszont gyakran legbecesebb, általa meg sem értett régiségeit, mint ócska vasat potom áron eladatta.

A hadügyminiszter bizottságot nevezett ki, melynek az volt a feladata, hogy a fegyverek közül válogassa ki és javíttassa ki a hasznavehetőket. Utóbb ezt a bizottságot azzal is megbízták, hogy Párizsban új fegyvereket készíttessen és a vidéki gyárakra is felügyeljen. E bizottságot „Administration générale des armes portatives“-nek nevezték el.

Regnier volt e bizottságban a fegyverek ellenőre. Ami fegyvert harácsoltak, mind az ő kezén ment keresztül. Neki az a jó gondolata támadt, hogy külön helyiségbe hordatja össze azokat a fegyvereket, melyeket érdemesnek tartott a megőrzésre, jóllehet, amelyeket most már nem lehetett használni. Így került ismét össze egy új múzeum anyaga.

Petiet hadügyminiszter látva egy alkalommal ezt a fegyverhalmazt, belátta, hogy ennek valamikor nagy értéke lesz, meghagyta tehát, hogy azokat gondosan rendezve, a régi Feuillant-zárda termeiben állítsák fel.

A Comité du salut public 1795 július 27-én megalakította a tüzérségi központi bizottságot, körülbelül úgy, amint az most is létezik.

A miniszter, aki nem feledte el a Feuillant-zárdában elhelyezett fegyvereket, a Thermidor 9-i rendeletben meghagyta azt is, hogy ezeket a fegyvereket vigyék az új bizottság helyiségébe, az aquinói Szent Tamásról nevezett dominikánusok zárdájába.

Hozzávették a mintákat, amelyeket Rolland igazgató a Bastille ostroma alkalmával meg tudott menteni és az egészet az új bizottság hatáskörébe utalták. Ilyen volt 1796-ban a tüzérségi múzeum szervezete.

A bizottság azonnal hozzálátott, hogy Gribeauval eszméit mentül szélesebb keretekben megvalósítsa. A körülmények kedvezők voltak a fogamatba veendő rendszabályokra nézve. A forradalom zavarai közepette a régi királyi kastélyok és a külföldre menekült főúri családok gyűjteményei magukra voltak hagyatva, kitéve a sikkasztásoknak és a pusztulásnak. Ekkor néhány igazi hazafi elhatározta, hogy szembeáll a vak rombolási dühvel, mely a mult minden emlékét meg akarta semmisíteni. Nagy fáradsággal és eléggé nem méltányolható kitartással összeszedték a pusztulásnak kitett kincsek egy jelentékeny részét és megteremtették a mostani múzeumokat.

melyekre Franciaország méltán büszke lehet. A tüzérségi bizottság összeszedte és megőrizte a fegyvereket, mint ahogy Denon és Lenoir megmentették a műremekeket és a történelmi emlékeket.

1796 november 24-én a bizottság a miniszterhez felterjesztést intézett, melyben engedélyt kért, hogy az elhagyott gyűjteményeket átvizsgálhassa és amit megfelelőnek talál, a múzeumba szállíttathassa. Egyúttal azt kérte, hogy kutatásait kiterjeszthesse a strassburgi fegyvertárra is, amely díszes régi fegyverekkel bírt, továbbá a meghódított tartományok katonai intézeteire is.

A miniszter megadván a kívánt engedélyt, ezáltal a múzeum oly forrásokhoz jutott, melyektől gyors gyarapodást remélhetett. De az eredmény még sem felelt meg a várakozásnak.

A centralizáció modern fogalmait akkor még nem igen fogadták el.

Sedan elment. Az ottani gazdag gyűjtemény egy része eltűnt, eladódott és kiment az országból. Egy kisebb részét megmentették és a városi arzenálba vitték, de ez sem került a tüzérségi múzeumba.

Strassburg is így tett. Telhetőleg kijátszotta a miniszter rendeleteit és csak olyan fegyvereket küldött be, amelyekből több példánya volt.

1799-ben kibocsátott szigorúbb rendelet folytán azután a strassburgi arzenál fegyverei és vértetei végre Párizsba szállítottak.

Midőn 1804-ben az első konzul Sedánban járt, az ottani arzenálban meglátván a Bonillon heregek régi gyűjteményének maradványait, meghagyta, hogy azokat vigyék a párizsi tüzérségi múzeumba. Ezúttal már engedelmeskedni kellett, csakhogy a szállítást hűtlen kezekre bízták és a kinesek egy része elveszett.

Chantilly vérteteket és számos kézfegyvert küldött.

Napoleon világgraszólo hadiszerecséje a külfödről is igen nagyszámú és rendkívüli értékű fegyvert juttatott a múzeumba, amelyek között számos hadtörténelmi emlék volt Ausztriából és Magyarországból is.

Az 1814-i béke visszahozta Párizsba a tüzérségi táborkokot. A központi bizottság újra elkezdett ülésezni s miután egy hevenyészett leltárból meggyőződött az egybegyűjtött anyag rendkívüli becséről, megkezdte a múzeum újjászervezését, amelyhez az első lépés az volt, hogy az elhelyezésül szolgáló helyiségeket az aquinói Szent Tamás-zárdában több teremmel megtoldották. Majd elrendelték a fegyverek és vér-

tezetek rendezését. Alig kezdte azonban meg működését az evégből kiküldött bizottság, amidőn újból kitört a háború.

A hadiszerenese megváltozásával az 1815-i ellenséges invázió alatt a múzeumot jóformán semmi veszteség sem érte, mert kellő időben biztonságba helyezték annak tárgyait.

1820-ban a termeket helyreállították és díszítették, amelyek azután egészen 1870-ig így maradtak.

1815 és 1830 között nagyértékű szerzeményekkel pótolták az egyes sorozatok hézagait és a gyűjteményeket rendszeresen osztályozták.

Az 1830-i forradalom alatt új viharok fenyegették az intézetet. Július 27-én ugyanis egy népesoport a múzeumból fegyvereket követelt. *Carpegna* múzeumi őr azonban megmagyarázván a tömegnek, hogy a múzeum csupa régi fegyverekkel bír, amelyek régen idejüket múlták s amelyek nem használhatók, eloszlottak.

Július 28-án azonban svájci katonákat helyeztek el a múzeumban. A nép éjjel megtámadta a múzeumot, betörte az ajtókat, az idegen katonákat kiverte és csaknem teljesen kifosztotta a múzeumot. A szekrényekben őrzött drága fegyvereket azonban biztonságba helyezték, melyeket *Carpegna* múzeumi őr a legnagyobb életveszedelem között őrzött meg. Az elvitt tárgyakat — és ez becsületére válik a párizsi népnek — a rákövetkező napokon visszahozták. De nem mind. Az elvitt fegyverek közül mintegy száz darab végleg odaveszett.

1848-ban a nép semmit sem vitt el. Jött ugyan ismét egy népesoport, amely fegyvereket követelt, de sikerült velük megértetni, hogy a múzeum nem arzenál és nem tartalmaz modern fegyvereket, mire eltávoztak.

Az 1870-i háború alatt a gyűjteményeket olvitték Párizsból és csak 1871 szeptember havában hozták ismét vissza.

A régi helyiség ekkor már teljesen elégtelen volt, úgy-hogy sem a műhelyeket, sem az irodákat nem lehetett ottan többé elhelyezni. Az egész múzeumot átvitték tehát a *hôtel des Invalides*ba, ahol azóta részint az új szerzemények, részint a berendezések folytán a termék számát egyszerannyira kellett szaporítani. *L'Clerc* ezredes 1876-ban, mint a múzeum őre, hosszas tanulmányok után egész termeket megtöltő bábúalakokon megkezdte egybeállítani a régi idők teljesen felöltöztetett, felszerelt és főlfegyverzett harcosainak alakjait, még pedig úgy, hogy vagy meglévő fegyverzeteket állított össze, vagy ha erre nem volt elég anyaga, úgy, hogy egyes részeket, amelyek hiányoztak, hiteles adatok alapján újból készítettet, kiegészített, szóval helyreállított, rekonstruált.

De ebben a rekonstrukcióban nem szorítkozott csak

azokra a korszakokra, melyeknek a fegyverzete kellőképpen volt képviselve a múzeumban, hanem visszament a Carolingekig. Már pedig a XV. század közepe előtti idők védelmi fegyvereiből nincs meg más, mint néhány sisak, vért és vasíng, a támadó fegyverek közül pedig kopják és számos kardtípus, melyek közül némelyik a X. századból való. A többi föl-szerelési tárgyakat tehát mind rekonstruálni kellett.

A XI. század végéről a bayeuxi kárpitok¹ és a románkori templomok domborművei sok adalékot tartalmaznak, de azokat a legtöbb esetben csak a művészek és a szakférfiak képesek értékesíteni, akik elég szakismerettel rendelkeznek, hogy a sokszor ellentmondó adatok értékét kellő kritikával méltassák.

Ilyen adalékokat szolgáltatnak még a régi sírkövek. faragott szobrai, a pecsétek, a kéziratok miniatürjei, a festett kárpitok és szőnyegek, s a középkori üvegfestmények. Ez a magyarázata annak, hogy a IX—XV. századokból való föl-szerelések mellett üvegszekrényekben elhelyezve ott látjuk az illető időszak alakos nagy pecséteinek egy gazdag sorozatát is, hogy igazolják a teremben elhelyezett rekonstrukciókat.

Le Clerc ezredesnek nagy segítségére volt *Viollet le Duc*, a nagynevű műtörténész, aki őt tanácsaival és rajzokkal támogatta.²

1877-ben megnyitották a néprajzi tárlatot. A katalógus bevezetése jelezte a régészet és az etnográfia közti kapcsolatot és azt, hogy e két tudomány segélyével hogy lehet rekonstruálni a praehistorikus embert. És ez alapon a múzeum jellemgyűjteménye szintén elkészítette a frankok, a gallok, a kelták és Gallia őskori lakóinak alakjait és a különböző korszakok európai harcosainak sorozatát, amelyeket utóbb még 18 római és görög harcos alakjaival egészítettek ki.³

És a múzeum ezen osztálya azóta állandóan élénken érdeklí a közönséget és lényeges szolgáltatokat tett számos művésznek, akiket megkímélt, hosszas és nehéz kutatásoktól. Azóta a műkiállításokon sok festményen és szoborművön meg lehet ismerni a tűzérségi múzeum egyenruhagyűjteményének egyes alakjait.

A gyűjtők folytonos adományain és hagyományain kívül a múzeum 1872-ben az uralkodók múzeumától, a nemzeti

¹ *Frank Rede Fowke*. The Bayeux Tapestry. London. 1875. Folio.

² *Viollet-Le-Duc* M. Dictionnaire Raisoné du Mobilier Français de l'Époque Carlovingienne a la Renaissance. Paris 1875. című művében, viszont a tűzérségi múzeum legbecsesebb középkori fegyvereinek rajzait adja ki.

³ *Herbé N*. Costumes Français civil, militaires et religieux. Paris. Folio. 100. Tábla.

könyvtártól, a Garde Meuble-től mintegy negyven nagy történeti és műbeesű tárgyat kapott. Uralkodóktól való vérteteket, fegyvereket, nyergeket és lószerszámokat. A legtöbb darab már azelőtt is a múzeumé volt s 1852-ben vitetett át a Louvre-ba, az uralkodók termébe.

1880-ban *Pierrefonds* világhírű gyűjteménye, mely magában foglalta Lolobkoff hercegét is, az állam tulajdonába ment át és szintén a tüzérségi múzeumot gazdagította.⁴

A fegyverek fenntartását illetőleg meg kell említenünk, hogy a vastárgyakat lehetőleg igyekeznek a rozsdától megtisztítani. Ahol ez a szétesés, vagy összetörés veszélye nélkül már nem lehetséges, ott az illető rozsdás tárgyat gyanta tartalmú, igen híg oldatú lakkban pácolják, különben pedig minden vastárgyat kifényesítenek s hogy újból rozsdát ne kap hasson, finom konzerv-lakkal vonják be. Amennyire helyes ez az eljárás, annyira el kell ítélnünk azt, hogy a tárgyak legtöbbjébe, négyszögletű keretbe be van ütve: *Musée de L'Artillerie*-jegy. Némelyik nagyértékű és műbeesű vértetbe öt-hat helyen is ott éktelenkedik s örökre eltörölhetetlenül beverve, rontja a tárgyaknak úgy régészeti hatását, mint értékét.

A gyűjtemény rendkívüli gazdasága mellett az egyes fegyvernemek fejlődése, a legrégebb kortól kezdve, minden népnél való formáiban tanulmányozható. Így például a sisaknak több mint ötszáz különböző formája van itt bemutatva. Eközben látjuk, hogy már az őskori népek hordanak olyan sisakokat, melyek torz emberarcokat, vagy állati fejeket, például oroszlánt ábrázolnak, s hogy ezek a vad népeknél az új hebridákon, vagy a kaledoniaiaknál éppúgy előfordulnak, mint az indiaiaknál, mongoloknál, sőt a kínaiak és japánoknál is, amikor is azután magyarázatát leljük annak, hogy ilyen sisakokat találunk az olasz renaissance-fegyverkovács művészek műalkotásai között is és hogy XVI. századi tornákon magyar huszárok is viselnek ily torz vasálarccal egybekötött sisakot.

Földrajzi, etnográfiai és történelmi magyarázatát találjuk itt a mongol, perzsa, cserkesz, török és magyar fegyverzet különösen a sisak, sodronypáncéling és a szablya formai azonosságának.

A csücsbafutó, halántékvértekekkel és orrvédóvassal ellátott

⁴ *Pengueilly l'Haridon*. Catalogue des Collections Composant le Musée d'Artillerie. Paris. 1862. 1004. l. 8. r.

Asselineau. Armes et Armures du Moyenage, et de la Renaissance. Paris. 1864. Folio. 54. Tábla.

L. Robert. Catalogue des Collections Composant le Musée d'Artillerie en 1889. Paris. 8. r. 5. k.

keleti s utóbb magyar forma sisakok, melyeknek főtípusa a bécsi udvari múzeum Zrinyi-sisakja, olyan sorozatban és olyan példányokban vannak itten, amelyek az egész forma fejlődését megvilágítják.

Igy látunk itten antik görög lovassági sisakot halántékvertekkel (Cat. E. 4. és 5. sz.) és egy másikat (Cat. E. 12. sz.) orrvédővassal. Ugyanezt a formát látjuk azután közvetlen utánna fellépni perzsa, tatár és török korú középkori sisakokon.

Itt találjuk a kínai császárnak a pekingi császári palotában 1860-ban lefoglalt hadi díszvértézetét, melynek arannyal kivert Zrinyi-formájú sisakja régi mongol munka. (Cat. G. 749.) Azután találunk ugyanebből a típusból egy szép karesú formájú sisakot, mely a katalógus szerint a XV. századból való orosz-mongol munka (Cat. 451—3.) s amelynek formai párja. Tiroli Ferdinánd főherceg ezüst huszár vértézetében a XVI. század közepéről feltalálható a bécsi udvari fegyvermúzeumban.⁵ És ugyancsak a musée de l'Artillerie sisak-sorozatában találunk egy arannyal tausirozott kékre futtatott acélból készült sisakot, mely lengyel eredetű s a XVI. század végéről való. (Cat. H. 261. sz.) Ez a sorozatos egybeállítás közel kétezer év hadtörténelmi eseményein át egész esomó nép és nemzet egymásra való hatását igazolja.

Az egyenes kardok és pallosok fejlődési sorozatában megcáfolva látjuk a régi fegyvertani munkákban vallott azt a nézetet, hogy az egyenes keresztvas s ezzel a markolat keresztformája a keresztesháborúk korából eredne, mert ilyen markolatú kardokat találunk itten már a görög és római fegyverek között is. Hogy különben mennyire törekedtek a fegyverek fejlődését az őskortól kezdve teljes folytonosságukban feltüntetni, látjuk abból is, hogy az európai múzeumok legnevezetesebb leleteiből a különböző bronz kardok és sisakokról gipsz- és galvanoplasztikai másolatokat szereztek be s szintén kiállították a történelmi sorrendben az eredeti fegyverek közé.

Lehetetlen az antik emlékek sorozatában fel nem említeni egy attikai bronz sisakot, melyet az azt egykor viselő hőst kitüntető, aranylemezekből vert babérfkoszorú övez. (Cat. E. 62.)

A középkor lándzsái és alabárdjai, akár mint dísz, akár mint harc fegyver használtattak, rendkívüli változatosságot s gyakran fantasztikus formákat tüntetnek fel. Ezeket a feltűnőbb típusokat, az itteni gyűjtemények tanúsága szerint, már akkor a keletről, Indiából, Perzsiából, sőt Japánból vet-

⁵ *Magyar Műkincsek.* II. k. Szendrei J. *Magyar hadiélet.* 8. Tábla.

tük. Különösen ez utóbbi helyről van egy régi japáni miniatűr ilyen fegyverminta-sorozat kiállítva, melyben számos európai későbbi formát megtalálunk.⁶

Tökéletes sorozatokban vannak bemutatva a lövészerszámok is, a kézijak és számszerijak éppúgy, mint a kézi tűzfegyverek a XV. századtól kezdve, a kanócos, kerek lakatos, kovás és gyutacsos szerkezeteken át. Maga a gyutacsos szerkezetű puská fejlődése ezer darabban van bemutatva (Catalog M. 522.) s ugyancsak ezer darabból álló gyűjtemény magyarázza a pisztolyok alakulását. (Cat. M. 1400—1500. sz.) Mindezekhez csatlakozik nemcsak a francia hadsereg teljes felszerelésének bemutatása a mult század elejétől kezdve, hanem minden európai nemzet hadserege jelenleg használt lőfegyverének országok szerinti csoportosítása is. Természeteszerűleg sorakozik ehhez a szurony fejlődésének bemutatása a maga történelmi sorrendjében. Feltűnőbbek ezek között a kettős és többesövű kovás puskák szuronnyal, a vályús pengéjű szurony, hogy a golyónak helyet adjon s egy gyutacsos szerkezetű puská, amelyre egy rendes nagyságú egész kard van szurony gyanánt alkalmazva. (Cat. M. 1211. és 1237. sz.)

A szokatlanabb fegyverformák közül megemlítünk egy egyenes kardot, mely puskacsővel van kombinálva (Cat. J. 81.), egy handzsárt, melynek markolata dupla pisztolyt rejt, egy indiai kardot, mely a kar- és kézvédőpáncéllal egy darabból áll (Cat. I. 411. sz.), egy kardot, melynek pengéjébe az egész kalendárium be van étvetve (Cat. I. 182.), két egyenes kardot, melynek pengéjéből egy rúgó nyomására, amint a testbe hatoltak, két kurta törpenge ugrott ki keresztbe, úgyhogy a pengét a testből többé nem lehetett visszahúzni (Cat. J. 171. és 172. sz.), egy kardot pisztollyal (Cat. J. 80.), egy lándzsát ugyancsak pisztollyal (Cat. K. 252.) s végül egy puskát pisztollyal kombinálva (Cat. M. 4611.), valamint a forgó tölténytárral ellátott revolver-rendszerű puskák egy fejlődési sorozatát. (Cat. M. 1419. sz.)

E múzeum megalapításának és fejlődésének történetét ösmerve, csakis természetes, hogy amikor az egész tulajdonképen csakis tűzészégi múzeumnak indult, abban a tűzészégi anyagnak szokatlan nagy mennyiségével találkozunk. Az e tárgykorre vonatkozó történelmi anyag és modellek ezrei számos termet töltenek meg, míg a várlovegek és ágyúk százai az udvarokban és földszinti előcsarnokokban vannak elhelyezve. Az épület főhomlokzata előtt pedig negyven óriási nagyságú ágyú fekszik a XVI. századtól kezdődőleg. Tizenegy darab ezekből az óriásokból remekművű feliratos török ágyú.

⁶ *Catalog*. Collection petit models japonés 389.

egy pedig az 1681. évből a híres Herold Gáspár bécsi ágyúöntő mesterműve, akitől a magyarországi várakban is több ágyú maradt fenn.

Ez a gyűjtemény is a történelmi fejlődés menetét követve, az antik világ hadigépein kezdődik. Ott látjuk a faltörő kosokat, a parittyaijakat, a kő-, golyó- és tüzvetőgépeket. Ott látunk egy nagy, óriási bronz vadkanfejet, mely bizonyára mint faltörőkos használtatott. (Cat. E. 61.)

A tüzi lőfegyverek fejlődését a XIV. századtól kezdve mutatják be s miután ez a lőpor feltalálásával függ össze, a franciák, mint mindenütt, e téren is szembeszállanak a németekkel s 24 okmányt állítanak ki, amelyek azt igazolják, hogy a német *Schwartz Berthold* ferencendi barát előtt (1330)⁷ Franciaországban már gyártottak lőport s egyik kiállított vasból öntött ágyújuk állítólag 1324-ben, Metzben készült s hogy különben is a kínaiak annak összetételét már régen ismerték.

Az ágyúk e korbéli legrégebbi formáiból a XV. század végéig 33 darabot állítanak ki. (Cat. N. 1—33.) Ezek között már a XV. században találunk hátultöltő szerkezetűeket.

Az egész múzeum földszintjén, beleszámítva az udvarokon elhelyezett nagy, modern erőd- és hajóágyúkat is, 323 ágyú van kiállítva.

Ezekhez csatlakoznak a várak és erődök, valamint erődített és kocsitáboroknál használt várfalpuskák, szakállasok, gránátvetők és orgonalövegek.

Kiválik ezek között egy XVI. századi kanócos szerkezetű, szakállas kínai puska, támasztóvillával (Cat. M. 1370.), egy töleséres esővű, állványos, kovás szerkezetű várfalpuska a XVIII. század elejéről (Cat. M. 1712.), kovás szerkezetű gránátvető, hosszú, hajlított nyéllal (Cat. M. 1689. 1692—5.), kovás szerkezetű várfalpuskák, 5 és fél méter hosszú csővel (Cat. M. 1708. 1710. 1655.), óriási várfalpuska, hátultöltő szerkezettel a XVII. századból, szakállas puska gyutaecos szerkezettel, hadihajók felszereléséből a XIX. századból, hatesővű orgonalöveg lafettájával együtt (Cat. N. 176.), orgonalövegek, kovás szerkezettel, 3—10 csővel (Cat. N. 272., M. 1722—25.), orgonalöveg, töleséres esővű, kovás szerkezetű puskákból összeállított egy kerekeken tolható deszkalapon és végül egy nagy, széles, erősen megvasalt hadikoesi, minden oldalán reá erősített, nagy szakállas puskákkal a XVII. század végéről, mely egyaránt használtatott a támadásnál és szekértábor védelmé-

⁷ Szathmáry László. Legrégibb írott emlékek a puskaporról. Természettudományi Közlöny. 1907. évf. 708. l.

nél (Cat. O. 28.). Egyenes előde ez a mai géppuskákkal felszerelt páncélos autóknak.

A francia nemzeti hősökre és királyokra vonatkozó hadtörténelmi emlékeket, a Lajosok és Napoleonok díszfegyvereit csak éppen megemlítjük.

A Musée d'Artilerieben őrzött magyar és magyar vonatkozású hadtörténelmi emlékek a következők:

1. *Hunyadi Mátyás király pajzsa*. A 61 cm magas és 44.4 cm széles, könnyű tárcsapajzs csak a mellet és főt takarja s általában megfelel annak a formának, melyet a XV. század végén leginkább a huszárság viselt s amilyeneket a bécsi udvari fegyvergyűjteményből szintén ismerünk, de sőt egyenes párját látjuk lerajzolva *Berekszói Péter* címerében, melyet neki Hunyadi János kormányzó 1448 febr. 29-én Tordán kelt armálisában, a várnai csatában szerzett hadi érdemeiért adományozott.⁸

Kubinyi Agoston,⁹ nem tudni mi alapon, halotti pajzsának mondja, mely szerinte valószínűleg a Mátyás király temetésén jelen volt francia követ által vitetett volna el a ravatalról emlékül. *Kubinyi* nyomán ugyanezt mondja róla a M. N. Múzeum régiségtárának legújabb katalógusa is.¹⁰

Ma már ez a föltevés teljesen megdőntöttnek tekinthető.

Először is a Musée d'Artilerie hivatalos leltárából megállapítható, hogy pajzsunk nem a régi királyi gyűjteményekből származik, hanem az 1850-es években az istriai herceg gyűjteményéből árverésen vásároltatott az akkori igazgatóság által. Ugyanez alkalomból megállapított az is, hogy előzőleg pajzsunk a Durand-féle gyűjteményben volt.¹¹

Másodszor a bécsi udvari gyűjteményekben fennmaradt egykorú eredeti pajzsokból s Berekszói Péter fentebb említett pajzsából látjuk, hogy ezen formájú pajzsok és így a mi pajzsunk is tényleg viselt és használt hadipajzsok voltak.

Harmadszor Mátyás királyunk szóban levő pajzsának eredetijén több nyíl és dárdától származó sérülés és lyuk van, amely bizonyítja, hogy több csatában használtatt. Amit *Kubinyi Agoston* azért nem vehetett figyelembe, mert az eredeti pajzsot nem, hanem annak csak a Magy. Nemz. Múzeumban levő másolatát látta.

Pajzsunk a középkori műipar egy elsőrangú remeke úgy

⁸ Szerző. Magyar viseletképek címeres leveleinkben. 1892. 15. lap. 6. sz.

⁹ *Kubinyi Agoston*. Mátyás király pajzsa a N. M. Múzeumban. Magy. Akad. Ért. 1855. 319. l.

¹⁰ *Kalauz* a régiségtárban. Budapest. 1912. 44. l.

¹¹ *L. Robert*. Catalogue des Collections Composant le Musée d'Artilerie en. 1889. Paris. II. k. J. 7.

műízlés, mint technikai szempontból is. Alakja hosszúkás négyszög, melynek középrésze egész hosszában csőalakúlag kidomborodik, miáltal az alkar befogadására öblös csatorna keletkezik. A karhoz lent egy szíj esatolja, míg fent ugyan csak szíjból fogantyúja van. Anyaga hársfa, mint a legtöbb könnyű pajzsé, könnyűsége mellett erős és nem hasad. Kívül, belül erős bőrrel van bevonva, mely egy cementszerű anyaggal van fődve, amelynek főalkatrésze gipsz és enyv, amelyre szépen lehet festeni.

A cementszerű anyaggal a pajzs felületén domború díszítmények készültek s a felirat betűi is mélyített alappal ki vannak domborítva. A pajzs szegélyén kettősen font faágdísz fut körül. A felület két hosszúkás négyszegletű mezőre oszlik, hasonló faágdíszsel elválasztva. A külső mezőben van a gótikus fölirat: Alma / Dei / genitrix Maria / interpella / pro Rege / Mathia. Vagyis Mária, Istennek fenséges anyja, járj közben Mátyás királyért. Ezt a keretszerű mezőt mindegyik oldalán egy-egy, tehát összesen négy függélyesen álló címeres pajzs díszíti, a betűk és címerek közötti üres helyeket pedig ízléses akanthus levél- és gallydíszek töltik ki. A belső mezőt, befelé irányuló, finom, hármaslóherlevelű, csúcsíves pártadísz veszi körül, aminőket e korbelti ötvösműveken látunk. Ennek a mezőnek belsejét kétszeresen és sűrűn fonott lángnyelvek töltik ki, amelyek közepén díszlik Magyarország Mátyás-korabeli címere. A díszítmények és betűk aranyozva, a címerek szintén aranyozva s festve vannak.

A keretmező címereinek színei és fémjelzései annyira le vannak kopva és elfeketedve, hogy azok egy részét már nem lehet felismerni. Ott van biztosan a Morva-címer, talán Galicia, Lodóméria és Alsó-Moldva címere. A belső mező címere a szokott összeállítású, a két ellentétes mezőben kettéosztva Magyarország s azután Csehország és Dalmácia cimerei, közepén a szív-pajzsban pedig Mátyás király hollós címere.

Korda a keretmező egyik pajzsán Bosznia címerét véli felismerni.¹²

Az eredeti pajzson a következő sérülések láthatók: A pajzs közepén Magyarország címerének szív-pajzsában a holló mellén szilva nagyságú lyuk, dárdaaszúrás helye, ugyancsak e címeren a párdúcú mellett bab nagyságú helye egy nyíllövésnek, szembe ezzel ismét kisebb lándzsadőfés, míg végül a felső jobb részén egy huszas nagyságú lyuk található. Ez a sérülés ki van, láthatólag már régen javítva. Ez a lándzsadőfés teljesen

¹² *Korda Dezső*. Mátyás pajzsa Párizsban. Hadtörténelmi Közlemények. 1890. III. k. 235. l.

átjárta a pajzsot. Mátyás a moldvai hadjáratban kapott egy sebet a mellén, mely négy évig gyógyult.

A Musée d'Artillerie katalógusa szerint Mátyás király 1392-ben (1490 helyett) halt meg s uralkodása tündöklő fényt vet *Németország* (!?) történetére a XV. század végén.¹³

Petrichevich Horváth Lázár a Honderű szerkesztője 1845 telén Párizsban járván, kihallgatáson jelent meg Lajos Fülöp királynál, akitől megkapta pajzsunk másolatát, amelyet egy kiváló francia művész készített.

Ezen hadtörténelmi ereklyénknek azóta egész kis irodalma keletkezett és képe is többször megjelent.

Már 1843-ban *Jankovitz* báróné sajátkezüleg lefestette Mátyás király pajzsát s ezt a festményt a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Horváth Lázár figyelmét úgy látszik ez a kép hívta fel pajzsunkra.

Ezután *Vahot Imre* Magyarország és Erdély képekben című munkájában, Budavár XV. századi látképének szel-díszítménye gyanánt alkalmazta. „Dürer rajza után metszette: *Röhn*. Nyomt. *Frank J. M.* Pesten. 1853.“ Budavárának a Schädel-féle *nürnbergi* világkrónikában megjelent képét Dürer 1455—90 között rajzolhatta. Majd 1855-ben *Kubinyi* cikke mellett, az Akadémia Értesítőjében jelent meg pajzsunkról egy körrajz, alájegyezve: „Természet után köre írta *Röhn*. Nyomt.: *Léncsö*. Budán.“ Utóbb a Hazánk és Külföld közölte. Megjelent a rajza *Korda Dezső* cikke mellett és szerző szintén újból kiadta a Hadtörténelmi Közlemények 1893. évfolyamában.

2. *Báthory István kardja*. A szablya pengéje Zrinyi Miklós-nak a bécsi udvari fegyvergyűjteményben levő szablyájához, markolata pedig Szobieszki János lengyel királynak a Magy. Nemzeti Múzeumban levő szablyájának markolatához hasonló. A damaszkuszi pengébe egyik oldalon Báthory páncélos mellképe van arannyal beverve, *Stephanus Batori Rex Poloniae 1551* évszámmal. Fején tollas süveg, kezében liliomban végződő jogar. A vértzet kerek vállpajzsán kettős liliom. Alul kivehetetlen fegyverkovácsbélyeg beütve. A túloldalon szintén arannyal beverve a koronával fedett Báthory-címer. A penege fokán a markolat tövénél két fekvő keresztvonal, a gyár jegye — van beütve. A markolat egyenes keresztvas-sal bír, a fogantyún a hüvelykujj számára karikával. A keresztvas szárjai felé vékonyodnak. A markolat kupak lapos, maga a fogantyú és a hüvely fekete bőrrel bevont. A markolat fémrészei, a bujtató, hüvelypántok, hordkarikák és a esúszató aranyveretekkel és vésetekkel díszítettek. 1861-ben

¹³ *O. Pengrilly L'Haridon* Catalogusa. 1862. 315. lap. J. 3. szám.

került úgy látszik ajándékozás útján a párizsi Nemzeti Könyvtárba, honnan ide helyeztetett át.¹⁴

3. *Egyenes kard.* A damaszkuszi pengébe fent Báthory mellképe van olyanformán beverve arannyal, mint azt az előző szablyánál láttuk. Alatta ugyancsak arannyal beverve: STEPHANVS X BATOREVS X REX X POLONIAE X A. X D. 1575 X A magyaros markolat keresztvasának középnyujtványán gyémántos monogramm. A markolat egészen aranyból készült, kék és fehér zománcal díszített és gyöngyökkel van kirakva. A markolatfedő lapokon egyik oldalt Mars-, a másikon Minerva-fő látható. A fekete chagrin-bőrrel bevont hüvely felszerelése zománcal és gyöngyökkel díszített aranyból van. Az egész kard különben a XVIII. században készülhetett a nagy király emlékére s technikája lengyel ötvös kezére vall. A Katalógus, nem tudni mi alapon, azt írja, hogy valószínűleg *Poniatovszky Szaniszló* lengyel királyé volt.¹⁵

Alig van nagyobb európai fegyvergyűjtemény, ahol ne lenne egy Báthory-kard s a lengyel főúri családok is sok tőle származó fegyvert őriznek ma is. Mint már máshelyütt is említettük ennek az az oka, hogy Báthory a maga idejében az egész világon olyan vitézi hírnévnek örvendett, hogy mindenki igyekezett egy fegyveremléket szerezni tőle, de meg a kor szokása szerint, ő maga is rendszerint drágaköves kardokat küldött idegen fejedelmeknek ajándékba, s ilyenekkel tüntette ki vitéz alvezéreit. 1533-ban született, 1571-ben választott erdélyi fejedelemmé, ahonnan 1576-ban hívták meg a lengyel királyi trónra. Különösen az oroszokkal vívott győzelmes harcai folytán oly nagy vitézi híre volt, hogy még halála után is nevével és arcképével díszített fegyvereket készítettek, mint ahogy mindig készítettek Attila, Hunyadi János és Hollos Mátyás király arcképével bevéselt kardokat is.

4. *Félvértezet*, magyar rohamsisakkal (2 drb) kékre futtatott vasból, az egyiket aranyozott, vésett díszítmények ékítik. A sisak halánték vérttel, mozgatható orrvédő vassal, és négy lemezből álló nyakvérttel van ellátva. XIV. Lajos korában a francia vértések egy része is ilyen vértezetet viselt.¹⁶

5. *Nyereg* a XVI. századból, aranyozott, vésetekkel díszített vasból. A kápán és a fejkantáron tollforgóval. A nyereg két oldalmezén a császári sas, mellén címerrel, amelynek 1. és 4. mezejében a Magyar címer látható. II. Miksaé volt.¹⁷

¹⁴ *Catalog. J.* 119. és *Kalauz a Magy. Nemz. Múzeum régiség-tárában.* 1912. 200. l.

¹⁵ *L. Robert. Catalog.* 1889. II. k. J. 390. *Archeologiai Értesítő.* 1870. III. k. 106.

¹⁶ *Catalog. G.* 111. és 116. sz.

¹⁷ *Catalog. G.* 563. sz.

6. *Lószerszám*, fejkantárral, a XVI. századból. A bőrből való kantárszarak, zöld selyemmel varrott, magyaros tulipán és szegfű virágokkal vannak díszítve.¹⁸

7. *Allópajzs*, a XVI. század elejéről. Festett díszítményei és felirata az olvashatatlanságig lekopott. Formája a Mátyás korabeli fekete sereg pajzsaihoz hasonló, de valamivel kisebb. Középen Magyarország címere van reáfestve. A szegek fejei virágformára vannak vésvé.¹⁹

8. *Magyar szablya*, a XVII. századból. A penge eltörött. A markolat későbbi és hüvelykarikával van ellátva.²⁰

9. *Magyar hegyestörkard* (2 drb), a XVII. sz. második feléből. A sollingeni penge erősen kivájt, hosszú vércsatornával bír. A penge az egyik kardnál 1 m 40 cm, a másiknál pedig 1 m 23 cm hosszú. A markolatnak hosszú tüskéje s madárcsőr alakú kupakja van. Az egyiknek pengéjébe tulipán és félhold, a másikéba a nap, félhold, püspök fej és *Münich Péter* sollingeni fegyverkovács nevének kezdőbetűi vannak bevésvé, aki 1595—1660-ig dolgozott.²¹ A hüvely fekete bőrral van bevonva, öt vaspánttal, hordkarikákkal és csúsztatóval.²²

10. *Alabárd*. Pengéje mindkét oldalán vésett, díszítményekkel. Az egyik oldalon a burgundi címer, a másik oldalon pedig a cseh és magyar címer láthatók az Aranygyapjas-rend jelvényeitől körítve. Azonkívül az 1649. évszám és F. C. E. (III. Ferdinánd) betűk vannak bevésvé.²³

11. *Alabárd* (2 drb). Pengéjén a császári korona alatt a sasos címer Ausztria, Burgund és Magyarország címereivel, továbbá L. I. (I. Lipót) betűkkel és a tokon 1666 évszámmal.²⁴

12. *Alabárd* 1551 évszámmal. Félhosszú kardpengével, középen vércsatornával. A hárd éle ki van fogazva. A pántokat négyszögletes vasgyűrű tartja. A hárd mindkét oldalán négyelt címerpajzs II. és III. mezejében Magyarország címere, továbbá a császári korona alatt M. (Miksa) betű. Miksa mint trónörökös testőrségének díszfegyvere volt.²⁵

13. *Díszalabárd*. Pengéje mélyen kiéttetett pontozott alapon lombékiéttetett díszíttet. Az egyik oldalon 1694. évszám, fölötte az aranygyapjas rendjel szalagja által körülvett egyfejű koronás sas és e fölött császári korona alatt J. (József) betű, kinek, mint főhercegnek már atyja uralkodása alatt

¹⁸ *Catalog. G.* 687. sz.

¹⁹ *Catalog. J.* 48. sz.

²⁰ *Catalog. J.* 214. sz.

²¹ *Bocheim Wendelin.* Meister der Waffenschmiede Kunst. Berlin. 1897. 149. l.

²² *Catalog. J.* 292., 293. sz.

²³ *Catalog. K.* 134. sz.

²⁴ *Catalog. K.* 136. és 137. sz.

²⁵ *Catalog. K.* 235. sz.

külön testőrsége volt. A másik oldalon nap és istenszem, alatta mondatzalag AMORE ET TIMORE fölirattal.²⁶

14. *Testőrségi sponton*. A pengé két alsó harmadában aranyozott alapon Ausztria egyesített címere látható bevésve. A császári korona alatt egyfelől M. T. (Mária Terézia) és másfelől F. I. (I. Ferenc) olvasható.²⁷

15. *Vadászkés* (2 db). Mindkettőnek pengéjébe egy Trenk-féle pandur alakja s a felirat: VIVAT PANDUR van bevésve. A markolat kézvédője vésett díszítésű rézlap, maga a markolat elefántsonthól készült. A hüvelyben kés és villa van elrejtve. Az egyiknél a kézvédő végei kutyafejeket s a hüvely vége szarvaslábat ábrázol.²⁸

16. *Pisztoly* (2 db). Az egyik a XVII. századból s a másik a XVIII. század elejéről. Mindkettőbe egy-egy magyar vitéz alakja bevésve.²⁹

17. *Magyar rohamsisak*, a XVII. század közepéről, kékre futtatott acélból. A sisak-sapka gombban végződik. Ellenzőjén mozgatható orrvédővas jár keresztül. Halántékvértje egy darabból áll és középen hallgató lyukakkal van áttörve. A nyakszírtvért rákfarok módjára négy vaslemezből áll.³⁰

18. *Csákányfokos*, a XVI. század végétől, kurta nyéllel. Tiszta magyar forma. Köpüje szegletes, foka gombban végződik, hegye madáresőr alakú.³¹

19. *Buzogányok* (8 db). Valamennyi magyar eredetű, részint gerezdes, részint gömbfejű, a XVI. és XVII. századból, továbbá két szárnyasbot, ugyanazon korból.³²

20. *Nyereg elefántsonthól*, a XV. századból. Ez a nyereg-típus formájánál fogva, szívalakulag kivágott alacsony hátával a magyar nyereg legrégebb formáját mutatja s már ennél fogva is magyar hadtörténelmi emlékeink közé sorolandó, de másrésztől Zsigmond királyunkkal s az általa alapított sárkány-renddel, sőt úgy látszik Mátyás királlyal is történelmi vonatkozásban áll.

A rendkívül díszes és művészi domborművekkel borított nyeregből eddigelé 22 példány ismeretes. Európa legelső gyűjteményeinek és múzeumainak díszeit képezik azok s közülök alig néhány darab tartozik a nyugati típushoz, a többi mind magyar forma s legtöbb példány belőle magyarországi ere-

²⁶ *Catalog*. K. 139. és párja leírva: dr. Szendrei János. Magyar hadtört. emlékek. 1896. 648. lapján.

²⁷ *Catalog*. K. 583. sz.

²⁸ *Catalog*. J. 903. és 924. sz.

²⁹ *Catalog*. M. 1636. és 1681. sz.

³⁰ *Catalog*. G. 125. sz.

³¹ *Catalog*. K. 718. sz.

³² *Catalog*. K. 37. 38. 39. 50. 51. 57. 58. 60. 61. 62.

detű, amennyiben míg a külföldi legnagyobb múzeumok egy, legfeljebb két példányt bírnak belőle, nálunk a Magyar Nemzeti Múzeum három példányt őriz, s a gróf Batthyány-család kőrmendi kastélyában szintén őriznek egyet.³³

A nyergét borító elefántesont faragványok, talán egy-két olasz munkáját kivéve nagyobbbrészt német mesterek munkái ugyan, de, mint említettük, maga a forma magyar, aminőt már a Kolozsvári Márton és György által IV. Károly császár és cseh király meghízásából 1373-ban készített prágai Szent György szobron is látunk.

Ilyen lehetett az a tornanyereg is, melyről azt írja az 1432-ben Szentföldről visszajövet, nálunk is időző francia *Bertrandon de la Brocquière* burgognei lovag, Jó Fülöp burgundi herceg főlovászmestere, — végig nézvén Budán egy lovagjátékot, hogy a küzdők „az ország szokásai szerint“ kis lovakkal és alacsony nyergekkel vettek részt a tornában, aminek az szokott a vége lenni, hogy összecsapáskor mindkét fél, vagy legalább is az egyik kiesett a nyeregből, s ezért az volt a nyertes, ki a legbiztosabban ülte meg a lovat. A nyugati szabású tornanyergek épp ellenkezőleg magashátúak voltak, s karosszék alakban elől-hátul körülfogta kápájuk a derekat.

A szóbanlevő elefántesonttal borított nyergek előrehajló, kosárszerű kárával bírnak s gerincük a nyereghát közepéből magasán és élesen emelkedik ki, úgyhogy, aki lovagolni szokott, az tudja, hogy férfi, így ahogy van, ezeken a nyergeken nem lovagolhat, annyira törné, sőt vágná az éles esontborda. Valószínű tehát, hogy használatkor a nyergőt bélelt, vagy lószőrrel töltött párnával fedték be.

Különben a Rhédey-féle magyar nemzeti múzeumi elefántesontnyereg első leírója, *Müller F. I.*, 1825-ben figyelemre méltó eszmét vetett fel. Köztudomású, hogy Magyarországon éppúgy, mint a Keleten már a legrégebb időktől kezdve szokásban volt nagyobb ünnepélyek, díszmenetek és fölvonulások alkalmával gazdagon felszerszámozott, aranyhímzésű terítőkkel s drágaköves nyergekkel felszerelt lovakat féken vezetni! Ezeket a vezetéklovakon senki sem ült s a nyeregkápába a tulajdonos főurak legdrágább fegyverei oda voltak akasztva. Minden egyes lovat két oldalt két fényesen öltöztetett csatlós vezetett. Így vezették a követségekkel küldött ajándéklovakat is. Céljuk az volt, hogy az illető urak gazdagságát bemutassák. A XVI., XVII. és XVIII. századból több régi metszetünk és képünk maradt fenn, amelyeken láthatjuk ezeket a vezeték-

³³ *Kalauz a Magy. Nemz. Múzeum Régiségtárában.* 1912. 182. l.

lovakat. Így I. Lipót koronázásakor és a menyegzőjét ábrázoló nagy rézmetszeten is.³⁴

Müller azt mondja, hogy miután ezeken az éles csontnyergeken nem igen lehetett lovagolni, úgy látszik, hogy ezeket a vezetéklovakon inkább csak díszítésre, mint rendes használatra alkalmazták; talán akkor használták, amidőn Zsigmond király leányát, Erzsébetet, eljegyezte Albert osztrák herceg, mit Budán nagy ünnepséggel ültek meg, bizonyos menyegzői jellegre utalnak e nyergek feliratai és alakjai is.³⁵

Másrészt e nyergek mindegyikén ott találjuk Szent György alakját. Már pedig tudjuk, hogy Zsigmond királyunk a sárkányölő szent tiszteletére, Róbert Károly által alapított Szent György lovagrendet „sárkányrend“ név alatt 1408-ban újból felállította s a rend első osztályába, melybe 24 magyar és külföldi lovag tartozott, 1431-ben Vlad Drakul oláh vajdát is felvette, aki akkor nála a török ellen védelmet keresett.

A Magyar Nemzeti Múzeum Jankovich-féle nyergére nézve kétségtelenül megállapított, hogy az a Drakul vajdáé volt. Nem fér kétség ahhoz, hogy ezt a nyergét a vajda mint a sárkányrend lovagja Zsigmond királytól kapta. Hogy pedig ezek a nyergek német földön készültek legnagyobb részt, bizonyosága az, hogy felírásai, kevés kivétellel németnyelvűek, amely akkor a nürnbergi császári udvar diplomáciai nyelve volt.

A *Musée d'Artillerie* elefántcsontnyerge legközelebb áll a magyarországi körmedi Batthyány-féle nyereghez, sőt ugyanazon mester kezemunkája. A nyereg támlapja kettős körlap. A nyeregkapa pedig kosorra'akban görbülő és végén két lapra oszlott. Az elefántcsontborításon XV. századbéli viseletű férfi és női alakok, szárnyas griffek s a sárkányölő Szent György alakja van kivésve. Az egyik nyeregszár csúcsában pajzsba kivésve, egyszerű kereszt látható, a készítő mester jegye, — ugyanolyan, mint amilyen a körmedi Batthyány-féle nyergen látható.³⁶ Mint a legtöbb csontnyergen, ezen a példányon is polichrom festés nyomai láthatók.

Nyergünk III. Napoleon császárnak, a Compiègne melletti pierrefondi várban volt fegyvergyűjteményéből került a Musée d'Artilleriébe.³⁷

A sárkányrenddel kapcsolatos csontnyergekkel úgy

³⁴ Dr. Szendrei János. A magyar viselet történeti fejlődése. 1905. Külön melléklet.

³⁵ *Cimeliotheca*. Musei Nationalis Hungarici. Buda. 65. l. 54. sz.

³⁶ Dr. Szendrei János. Magyar Hadtörténelmi Emlékek. 1896. 256. lap.

³⁷ *Catalog*. G. 546. *Viollet le Duc*. Dictionnaire du Mobilier français. Paris. 1869. Vol. III. 447. 449. l.

nálunk, mint a külföldön egész kis irodalom foglalkozott. A hazai régészeti irodalomban különösebben *Rómer Flóris*, *Kárász Leó*,³⁸ *Radisics Jenő*³⁹ és *Nagy Géza*⁴⁰ foglalkoztak velük.

Az eddig általunk ismertetett külföldi hadtörténelmi múzeumok közül, az Ambrasi-fegyvergyűjteményből származó s utóbb a bécsi udvari fegyvergyűjteménybe került Vencel cseh király-féle nyerges s a berlini Zeughausnak a Károly porosz királyi herceg gyűjteményéből származó nyergét említjük fel. Párizsban a *Spitzer*-féle magángyűjtemény csontnyergével az eddig ismert példányok számát eggyel szaporítani fogjuk s később még az olaszországi múzeumok magyar hadtörténelmi emlékeinek anyagánál fogunk két ilyen nyerges ismertetni.

21. *Ostromágyú*. Bronzból. Feliratai németnyelvűek, de ma már rendkívül megvannak kopva. Az ágyú torkánál ez olvasható: Neven Katalin; ne bízzál a tartalmamban. Büntetem az igazságtalanságot. A löcsatorna második dongáján egy cartoucheban: *Zsigmond* ausztriai főherceg Anno 1404, azután 87. szám (alkalmasint a löveg súlya). Az első dongán két pajzs, az egyikén a német császár s a másikon az ausztriai főhercegi címer van kiöntve. A fenékgáyon ez áll: *Endorfer György* öntött engem. Hossza: 3 méter 65 cm. Rhodus szigetéről került a tüzérségi múzeumba, hova viszont Velencéből vitték. A velenceiek kezébe bizonyára Zsigmond királlyal folytatott harcaikban jutott.⁴¹

22. *Súgárágyú* (2 db), bronzból, állványával együtt, teljesen felszerelve. Kétfontos golyóra járó mezei tarack. Az első pántron a Savoyai-ház címere és az 1709. évszám, a löcsatorna középdongáján pedig a következő felirat van kiöntve:

STEPHANVS . SRJ . COMES
A STAINVILLE . S . CM . CAM .
RIVS . GEN . LIS . CAMP . MAR . vs .
LOC . ENS : ET . REGIS . CAT . COL :
NEOSOLY . AO . 1709.

Ágyúink eszerint Böztercebányán öntettek, hol Rákóczinak öntődéje volt s midőn a császári seregek 1708 november elején

³⁸ *Kárász Leó*. Elefántesont nyerges a N. Múzeumban. Arch. Ért. 1894. 53—59. l.

³⁹ Magyar Műkincsek. 1896. I. k. 5 Tábla.

⁴⁰ *Nagy Géza*. Hadtörténelmi emlékek a Magy. Nemz. Múzeumban. Hadtört. Közl. 1910. 225—233. l.

⁴¹ *Catalog*. N. 238. sz.

a bányavárosokat elfoglalták, ez az öntöde is hatalmukba került. A bányavárosok ekkor *Steinville István* tábornok parancsnoksága alatt állottak s így önthette ott 1709-ben ezeket a tarackokat. Steinville ezután az erdélyi hadak élére került s Gyulafehérvár erődítményeit is ő építette.

Az ágyúcsövek hossza 1 m 02 cm, kalibere: 0-041 m. Párizsba a strassburgi arzenálból kerültek.⁴²

23. *Magyar gyalogsági tiszti csákó*, vörös posztóval bevouva, fent széles aranypaszománttal szegélyezve. Elöl a lemezen Magyarország címere. Az 1809-i nemesi fölkelés fölszereléséből való.⁴³

b) *Louvre*. 1793 óta Párizs legnagyobb és műkincsek, szobrok, képek, ötvösművek és díszfegyverekben leggazdagabb múzeuma. A Szajna jobbpartján, a Capetingek korában királyi vadászház és vár volt. Károly király gót stílusban átépítette. I. Ferenc és II. Henrik pedig Pierre Lescot által renaissance stílusban királyi várrá építette át, Medici Katalin székhelyéül választotta és kibővítette. IV. Henrik több épülettel s köztük a Tuileriákkal is összekötötte. Ez a régi Louvre, melyhez XIV. Lajos az új Louvret csatolta, úgyhogy az épület négy szárnya a palota udvarát négyzet alakban zárja be. Midőn a királyok Versailles-be költöztek át, a Louvre-ban a király hivatalnokai, majd tudósok és művészek laktak. I. Napoleon 1805-ben megbízta Percier és Fontaine építészeket az egész épület helyreállításával és átépítésével. Azonban ezt a munkát utóbb elhanyagolták, majd félbe is hagyták, mígnem III. Napoleon 1852-ben kezdte meg azt újból s Visconti és Lefuel építésszek azt be is fejezték, úgyhogy az a Tuileriákkal együtt egy óriási palotává lett, melyben az udvartartás, a minisztériumok, a képtár, díszkertek, katonai díszter, lovaglóiiskola és a múzeum helyezkedtek el. A Tuileriák leégése után 1871 óta a pénzügyminisztériumon kívül most már a múzeum tölti meg az egész palotát.

A hadtörténelmi emlékeket illetőleg elsősorban az antik fegyverek tűnnek fel. Páratlan szépségű ép példányok. Óskori bronzsisak, egyiptomi sisak, arany halotti maszkkal együtt, görög és római sisakok formai fejlődési sorozata. Harmine antik sisak együtt mutatja, hogy miként alakultak ki nemesak a középkori, de sőt a XVI. és XVII. századi sisakformák is az antik sisakokból.

A vértetetek, közép- és renaissance-kori pajzsok, kardok és buzogányok a fegyverkovács-technika és ötvösművészet mindmegannyi elsőrangú remekei.

⁴² *Catalog. N.* 269. *Arch. Ért.* 1870. 70. 1. *Századok.* 1870. 257. 1.

⁴³ *Catalog. H.* 385. sz.

Magyar vonatkozásúakat azonban csupán a drágakövekkel kirakott s aranykőfiumhímzésekkel borított keleti stílus nyergek között találunk. Kettő ezek közül korálokból és lapis lazulival díszítve, kétségtelenül XVII. századbéli magyar. illetőleg erdélyi munka, arany és színes selyemmel hímzett tulipánok és gránátalmákkal.

A képtárban *Burgignon*, *Rugendas* és *Kupeczky*től több csataképet találunk kuruc és magyar lovasokkal.

c) *Musée Cluny*, illetőleg annak egyik része a *Palais des Thermes*, Párizs város legrégebbi műemléke. A IV. század elején épült s úgy tartják, hogy Constantín császár atyja, Constantius Chlorus építette és a római császárok lutetiai épületeiből más nem is maradt fenn.

Több századon át az első és a második dinasztia székhelye volt.

Rómjai egy részén épült a XV. században a Hotel de Cluny. Annyi bizonyos, hogy 360-ban Julian császárt a Palatium Thermarum előtt kiáltották ki császárrá s hogy úgy I. Valentinianus, valamint Valens császárok is ott laktak.

Mikor a frank királyok a Citében építettek palotát, a Palais des Thermes sok kézen ment át, míg végül 1340-ben Chatlus Péter a Cluny-szerzet részére vette meg.

A Palais des Thermes nagyrésze rombadőlt, mikor Jehan de Bourbon és Jacques d'Amboise 1490-ben felépítették a Hotel de Cluny-t.

A XVIII. század végén a köztársaság elkobozta és elárverezte az épületet. Napoleon császár a Charenton-kórháznak adományozta 1807-ben.

Párizs városa 1819-ben elhatározta, hogy a Cluny-épületben helyezi el a gall és római régiségeket, de ez a terv csak 1843-ban valósult meg, mikor az állam megszerezte a híres Sommerard-féle gyűjteményt és a város ennek a céljaira felajánlotta a Thermes-palotát. Az állam azután egyesítette ezt a Cluny-palotával.

A XVI. század elején ott töltötte gyászévét XII. Lajos király özvegye és szobáját ma is chambre de la reine Blanchnak hívják. A francia királynék ugyanis fehér gyászt viseltek.

Ott laktak a lotharingiai ház hercegei, Guise herceg, Aumale herceg, a pápai nunciusok, Lalande és Messier esillagászok 1748—1817-ig.

Ott helyezte el végre Sommerard 1833-ben a közép- és renaissance-kori műtárgyakat, melyeket 40 éven át gyűjtött. Mikor Sommerard 1842-ben meghalt, Duchatel gróf belügyminiszter megvette gyűjteményeit és ezzel megalapította a Cluny-múzeumot. A kormány 200.000 frankért kapta meg a

esaládtól a gyűjteményt, noha mások sokkal többet ígértek érte. A kamarában a híres tudós Aragó terjesztette elő az erre vonatkozó jelentést. A gyűjtemény igazgatójává pedig a Sommerard fiát nevezték ki.

Stílszerűbb múzeum ennél alig képzelhető. A régi Thermae Parisaci ókori boltozataiban az antik és galló-római kor maradványait a középkori Cluny-szerzet gótikus templomában az egyházi szereket s a termekben a közép- és renaissance-korbéli hadi és műipari régiségeket helyezték el.⁴⁴

Bámulatos kincsek vannak ittem felhalmozva; drágakövektől esillogó gót koronák, s arannyal borított oltárok, valamint elsőrangú díszfegyverek.

A múzeum tárgyai 20 csoportra oszlanak, melyből a fegyverek a X. csoportot képezik s a következő alcsoportokra oszlanak: védőfegyverek, támadófegyverek, hadi felszerelési tárgyak, vadászeszközök és végül keleti fegyverek.

Közelebbi magyar hadtörténelmi emléket csak kétfélet találtunk. Két XV. századbeli Mátyás-korabeli állópajzsot, amilyeneket a Magyar Nemzeti Múzeumból s a Bécs városi történelmi múzeumból ismerünk, s két XVI. század elejéről való könnyű húszer-tárcsapajzsot, amilyeneket a külföldön is nagyon elterjedt magyar huszártornákon is használtak.⁴⁵

d) *A Spitzer-féle gyűjtemény.* Spitzer hosszú éveken keresztül régiségkereskedő volt s eközben nemcsak nagy vagyont gyűjtött, hanem elsőrangú szakemberré is képezte ki magát, aki az üzlete körébe jutott legbecsesebb régiségeket és műtárgyakat magának tartotta meg, mert annyira fejlődött műszeretete, hogy többé nem tudta azokat újra eladni. Így történt, hogy lassankint saját palotájában Párizs egyik legsebb múzeumát gyűjtötte egybe.

Különösen elsőrangú gyűjtemény zománcos ötvösművekben s renaissance bronzművekben, de fegyvergyűjteménye is elsőrangú emlékeket tartalmaz. Hús teljes vértézete a legjobb korból, a legkiválóbb művészek munkája. Nagy számban vannak itt elefántesonttal kirakott díszpuskák, remek kengyelek, sarkantyúk és sisakok.

A magyar vonatkozású emlékek közül felemlítünk egy nagyon szép magyar félvértet orrvédős rohamsisakkal a XVI. század elejéről, egy szárnyas buzogányt a XVI. századból, hat darab fokost és csákányfokost a XVI. és XVII. századból és végül a gyűjtemény egyik legnagyobb nevezetességét, a *XI. századbeli elefántcsontnyerget*, melyről a Musée de l'Artillerie

⁴⁴ *Ed. Sommerard.* Catalog Musée des Thermes de L'Hotel de Cluny. Paris. 1883.

⁴⁵ *U. o.* 5418. és 5419. sz.

III. Napoleontól származó nyergének leírásánál megemlékeztünk s mint 22-ik példányt soroztunk a sárkányrend lovagjainak magyar nyergei közé.

Egészben véve csaknem teljesen hasonló ez is a Batthyány-féle példányhoz.

A Spitzer-féle múzeumról különben egy több kötetből álló folió alakú díszmunka jelent meg, számos réznyomatú és színes táblával, melyeket Párizs egyik legkiválóbb sokszorosító művésze, *Kádár Gábor* hazánkfiakészített.

Újabban úgy értesülünk, hogy az egész nagybecsű gyűjteményt a Francia állam megvette.

Dr. Szendrei János.